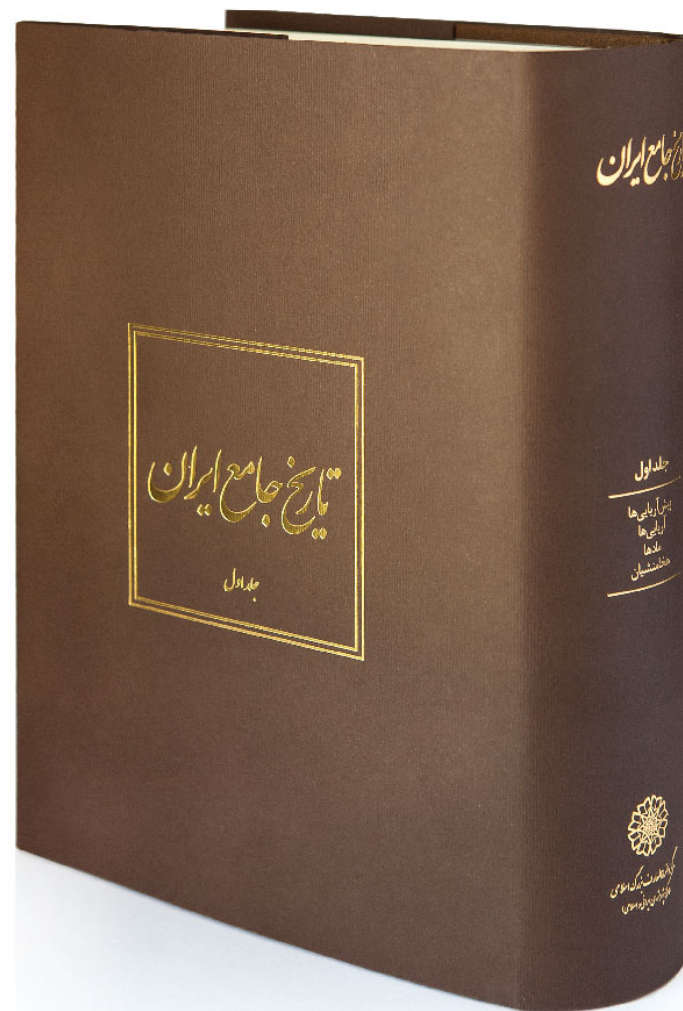

شورای عالی علمی مرکز، اسفندماه ۱۳۸۸

نشته از راست:

محمد جواد چقی کرمانی، محمد ابراهیم باستانی پاریزی، عنایت الدارضا، محمد علی موحد، مهدی محقق، بدرالزمان قریب
 رالد آموژکار، غلامحسین ابراهیمی دینانی، سید مصطفی محقق داماد، سید محمد موسوی بخوردی، فتح الله مجتبیانی، محمد محمد شستر

ایستاده از راست:

حسن رضائی باغبیدی، نصرالله پورجوادی، حسن انوری، علی اشرف صادقی، ایرج انشار علی بگوکباشی، سید صادق سجادی، عباس سعیدی
 محمد کاظم موسوی بخوردی، اصغر واد، عبدالدین کیوانی، حسین مصومی بدانی، محمد خاکی، احمد کاکچی، مهدی رفیع، محمد حسن سمار، عنایت الامجدی

سپاس بیکران پروردگار بزرگ را سزااست که به فضل بی‌مثالش مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی را توفیق عطا فرمود تا طی سی سال کوششهای مستمر، کارنامهای سنگین در عرصه پژوهشهای مربوط به فرهنگ و تمدن و تاریخ و ادب و هنر در ایران و اسلام بر جای گذارد و این کوششها را به خواست او همچنان ادامه دهد. در میان انبوه پژوهشهای خرد و کلان این مرکز، اعم از دانشنامه‌های مختلف، تک‌نگاری‌های محققانه، ویرایش‌های برجسته، و تألیف و تدوین کتب مرجع، مجموعه تاریخ جامع ایران برای نگارندگان و همه اعضای فرهیخته پژوهشی مرکز، از اهمیت مخصوص برخوردار است. چه «تاریخ» در این مجموعه، که برای نخستین بار به زبان فارسی و در ایران پدید آمده است، به مفهوم وسیع پیشینه سیاسی و فرهنگی ایران، از کهن‌ترین ادوار تا آغاز قرن چهاردهم هجری شمسی به کار رفته است و به همین سبب به دیده من باید سند هویت ملی مادنیای ایرانی با همه فراز و نشیب‌ها و کله‌بایی‌ها و ناکامی‌های تاریخی - تلقی شود. سندی که حاصل قریب به چهارده سال تحقیق و تصنیف و تألیف گروهی بزرگ از محققان فاضل ایران شناس ایران دوست است که بسیاری از آنها در موضوع مورد تحقیق خود بی‌مانند یا کم‌مانند اند.

شاید بتوان گفت که تا پیش از این اثری جامع تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی به این صورت که در تاریخ جامع ایران آمده است، پدید نیامده بوده است. تاریخ ایران دانشگاه کمبریج البته اثری مهم و ممتاز و ارزشمند است، اما با آنچه در قالب تاریخ جامع ایران تحقق یافته است، به لحاظ تنوع موضوع و نوع دیدگاه و نیز استقصای منابع، متفاوت است. اساساً تاریخ اقوام و ملل و کشورها، در کنار زبان و فرهنگ، مهم‌ترین سندهویت آنها تلقی می‌شود؛ و باتدوین و انتشار

همین مباحث خود را در حافظه جهانی انسانی تثبیت می‌کند. اثر حاضر را، که فرزندان ایران و همه علاقمندان به فرهنگ و تاریخ و تمدن ایرانی را با سرگذشت این ملت کهنسال و نقشی که در ایجاد و باروری معارف بشری داشته‌اند، آشنای سازد، مخصوصاً باید با این تلقی نگرست.

تاریخ پدیدهای پیوسته و یکپارچه است. بیان تاریخی، بررسی حوادث از منظرهای مختلف در متن زمان است. مطالعات ناپیوسته و مقطعی تاریخ بر حسب ادوار تاریخی برای سهولت در تفهیم و تفهم حوادث است. همین پیوستگی روند تاریخ، نه وقایع منفرد و منفک، که البته هریک بخشی از حرکتی مستمرند، یکی از مهم‌ترین اهداف تاریخ‌نگاری یعنی عبرت آموزی و تاحدی قوت پیش‌بینی آینده را توجیه می‌کند. از سوی دیگر تاریخ جامع ایران، نمایش هویت ایرانی در سه بعد جوهری آن یعنی سیاست و فرهنگ و جامعه است. هدف اصلی مادر ایجاد چنین اثری همین بوده است تا ایرانیان را به طور عمیق با تاریخ و عناصر سازنده هویت خود، و جهانیان را با تاریخ و فرهنگ ایران آشنا سازیم. مراد از ایران البته ایرانی جهانی است. پهنمای از مرزهای ترکستان چین تا کرانه‌های مدیترانه. که وجهه نظر حاضر مخصوصاً در تاریخ سیاسی و فرهنگی بوده است. جهانی که باید گفت به دانش و فرهنگ بشری خدمات بی‌مانند کرده است و در عرصه «فرهنگ انسانی» جایگاهی رفیع دارد.

به هر حال فکر تصنیف و تألیف و انتشار تاریخ جامع ایران، که به دست محققان برجسته مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی تحقق یافته است، نخست طی مذاکراتی که با رئیس جمهور وقت ایران، سید محمد خاتمی، داشتم پدید آمد. سپس این فکر به تدریج پرورده شد و با کوششهای تحسین برانگیز مدیران و سرور استاران آن، دکتر سید صادق

THE COMPREHENSIVE HISTORY OF IRAN

VOLUME I

Director & General Editor
Kazem Musavi Bojnurdi

Editors-in-chief
(Pre-Islamic & Ancient Periods)

Hassan Rezai Baghbidi
Mahmoud Jafari Dehaghi

Editor-in-chief
(Islamic Period)

Sadegh Sajjadi

THE CENTRE FOR
THE GREAT ISLAMIC
ENCYCLOPAEDIA
CENTRE FOR IRANIAN
AND ISLAMIC STUDIES

TEHRAN, 2014

تایخ جامع ایران

سجادی و دکتر حسن رضایی باغبیدی (و پس دکتر محمود جعفری دهقی)، و با همکاری قلمی دهها محقق برجسته، نیز مشاورانی چون دکتر فتح الله مجتبی، شادروان دکتر عنایت الله رضا، شادروان دکتر شرف الدین خراسانی (شرف)، شادروان استاد ایرج افشار، و دکتر سید جواد طباطبایی، و همچنین راهنمایی های شورای عالی علمی مرکز تحقیق یافت. درباره سابقه کوشش های مورخان و محققان ایرانی و ایران شناسان برای تدوین تاریخ ایران، و اسباب تصنیف و تدوین مجموعه حاضر و مروری بر سرفصل های آن، در مقدمه تمتع آقای دکتر صادق سجادی سخن گفته شده است. اما این نکته را باید اضافه کنیم که ایجاد و انتشار این اثر، انگیزه های قوی، و همی عالی، دیدگاهی جامع به تاریخ ایران، و علم و اطلاع وسیع نسبت به موضوع طلبی کرد که جمله مسکاران از این همه برخوردار بودند. بالین وصف، مجموعه حاضر را تمام نمی دایم و تصریحی کنیم که همواره به دنبال تکمیل و تهذیب آن خواهیم بود. چه هنوز بسیاری از وجوه تاریخ ایران مخصوصاً در پهنه فرهنگ و دانش و صنعت و اجتماعیات، آن چنانکه مورد نظر ماست، مورد تحقیق قرار نگرفته است. یقین داریم که انتشار این مجموعه گرانیهانه تنها سطح پژوهش های تاریخی را به طور قابل توجه ارتقاء خواهد داد، بلکه هویت و شأن تاریخی سرزمین و مردم ایران را، که بعضی از وجوه آن پشت غبار زمان پنهان بوده است، بیش ارایش برای جهانیان، مخصوصاً اهل تحقیق و نظر، آشکار خواهد کرد و مدافع کیان و منافع ملی ما از گزندهای گونه گون زمانه خواهد بود. سپس خود را تقدیم سرور استاران، نویسندگان، مشاوران، ویراستاران فنی، عوامل حروف چینی، و صفحه آرایی می کنیم که ما را در ایجاد این اثر سترگ یاری رساندند.

کظم موسوی بجنوردی

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی

ثبت و ضبط و تدوین چند هزار سال تاریخ سرزمین و مردم ایران، با فراز و نشیب‌های بی‌مانند، وظیفه همه ایرانیانی است که برای مرز و بوم خود در عرصه تاریخ و تمدن بشر سهمی ممتاز و سترگ قائل‌اند. به رغم این همه، هنوز مجموعه‌ای نسبتاً جامع که مهمترین وجوه تاریخ ایران را، به شیوه‌ای محققانه بازگوید، پدید نیامده است. آثار پراکنده درباره ادوار مختلف یا مجموعه‌های محققانه‌ای که به‌ندرت در این موضوع منتشر شده، تنها گوشه‌هایی از تاریخ ایران را در بر دارند. مجموعه‌ای که تحقیق و تدوین آن را قریب به چهارده سال پیش مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی بر عهده شناخته است یعنی **تاریخ جامع ایران** عنوان مجموعه‌ای است ۲۰ جلدی، مشتمل بر وجوه مختلف تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران از دوران پیش از اسلام تا انقراض قاجار. مراد از ایران در این مجموعه، دنیای ایرانی یا ایران فرهنگی است که همواره قلمروی گسترده تراز مرزهای جغرافیایی این سرزمین را شامل می‌شده است. از این وجه نظر، مجلدات و ابواب مربوط به تاریخ فرهنگی ایران، بی‌شک از اهمیت خاص برخوردار خواهند بود.

پنج جلد نخست تاریخ جامع ایران به تاریخ ایران پیش از اسلام اختصاص دارد. **جلد اول** مشتمل بر سابقه انسان کهن در فلات ایران و تمدن‌های پیش از آریایی‌ها، ورود آریایی به ایران عصر مادها و قسمتی از تاریخ سیاسی هخامنشیان است. **جلد دوم** با دنباله تاریخ هخامنشیان آغاز شده است. تاریخ ایران به روزگار سلوکیان، دولتهای پراکنده یا ملوک الطوائف، دوره اشکانیان، عصر ساسانیان، و سرانجام تاریخ اساطیری ایران در همین جلد مورد بررسی قرار گرفته است. **جلد سوم** تاریخ اقتصادی و اجتماعی ایران از آغاز تا پایان دوره ساسانی؛ آنگاه

تشکیلات اداری و نظامی در ایران؛ و سرانجام باستان‌شناسی و هنر ایران در دوره‌های فرمانروایی مادها و هخامنشیان را در بر دارد.

در **جلد چهارم** ضمن ارائه تحقیق در هنر و معماری ایران پیش از اسلام، به ادیان و آموزش و پرورش در ایران نیز توجه شده است. **جلد پنجم** هم مشتمل است بر تحقیق در زبان و ادبیات ایران، تاریخ‌نگاری، جغرافیا و فقهی، فلسفه و دانشهای دیگر.

دوره اسلامی تاریخ جامع ایران، ۱۵ جلد از این اثر بزرگ را در بر خواهد داشت. **جلد اول (ششم از مجموعه)** شامل تاریخ ایران از فتح اسلامی تا ظهور دولت‌های نیمه مستقل و مستقل است و مباحثی چون فتوح ایران و آخرین روزهای دولت ساسانی، ایران در عصر حکومت قوی عرب، ایرانیان و ظهور دولت عباسی، وزارت و دیوانسالاری ایرانی و قسمتی از حکومت‌های شرقی و غربی ایران عصر اسلامی را در بر دارد.

جلد دوم (هفتم از مجموعه) مشتمل بر تاریخ دولت‌های ایرانی در خراسان، شمال ایران، ایران مرکزی و غربی و جنوبی از طاهریان تا ککوتیان است و در هر یک از این ابواب تاریخ تشکیلات اداری و سیاسی نیز مورد بحث قرار می‌گیرد. دنباله آل بویه، غزنویان و ایران در عصر سلجوقیان، برخی سلسله‌های کوچکتر در غرب ایران، مانند بنی سکمان در ارمنستان و ملوک قرا باغ عنوان **جلد سوم از دوره اسلامی (هشتم از مجموعه)** تاریخ جامع ایران به شماری رود. **جلد چهارم (نهم از مجموعه)** به تاریخ ایران از اتابکان تا قسمتی از ایلخانان اختصاص یافته

حسن خان

اکبر خان

تایخ جامع ایران

است. در این بخش دوره سلسله‌های موسوم به اتابکان، از اتابکان آذربایجان تا الخوییان، زمینه‌های هجوم مغول، جانشینان چنگیز، برپایی دولت الخانیان، مورد بحث قرار می‌گیرد و سازمان‌های سیاسی اداری این ادوار مطالعه می‌شود. دنباله الخانیان تا ظهور صفویان، عنوان جلد پنجم (دهم از مجموعه) است و در همین جا علاوه بر دوره دوم الخانیان به عصر ترکمانان و دوره مهم تیموریان و قسمتی از صفویان نیز پرداخته می‌شود.

دنباله عصر صفویان، ادوار حکومت افشاریان و زندیان در جلد ششم (یازدهم از مجموعه) مورد بحث قرار می‌گیرد. جلد هفتم (دوازدهم از مجموعه) به عصر قاجار، تحولات مذهبی، روابط خارجی ایران با عثمانی و دول قدرتمند اروپایی، زمینه‌های قیام و انقلاب مشروطه، نقش‌های طبقات اجتماعی در تحولات سیاسی و اجتماعی، ورود تمدن جدید به ایران و بسیاری مسائل دیگر نیز پرداخته می‌شود. در پیوست‌های همین مجلد درباره خانات آسیای مرکزی، خانات گجه و شکی و قراباغ، هرمز و خلیج فارس مطالعه شده است.

جلد هشتم تا پانزدهم به تاریخ فرهنگی دنیای ایرانی اختصاص دارد. جلد های هشتم و نهم مشتمل بر تاریخ علم و ادب و حاوی مباحثی چون نقش ایرانیان در نقل و ترجمه آثار علمی به زبان عربی، عصر تصنیف آثار علمی، دانش‌های فلسفی و کلامی در ایران و میان ایرانیان، نجوم و ریاضیات، علوم طبیعی و پزشکی، بیمارستانها، دانشگاه‌های دینی و مذاهب فقهی، تصوف و فرق صوفیه، تاریخ نگاری و چند مبحث دیگر. جلد های دهم تا دوازدهم (پانزدهم تا هفدهم مجموعه) شامل تاریخ زبان و ادبیات فارسی از آغاز عصر اسلامی تا پایان عصر قاجار

خواهد بود. در این مجلد ادبیات فارسی در قلمرو فرهنگی ایران، بر حسب ادوار ادبی مورد بحث قرار می‌گیرد. دوره بازگشت ادبی، ادبیات مشروطه، ادبیات عامه، روزنامه و روزنامه نگاری، ادبیات اقوام ایرانی، تاریخ آموزش و پرورش و بسیاری از جمله دیگر ابواب این مجلدات است.

جلد های سیزده و چهارده (هجدهم و نوزدهم مجموعه) مخصوص تاریخ هنر و معماری ایران شامل هنرهای دستی و تزئینی و نمایشی و آئینی، موسیقی و معماری است. جلد پانزدهم (بیستم مجموعه) به مباحث تاریخ اجتماعی، نظام حقوقی در ایران، ادیان و مذاهب در ایران، طبقات اجتماعی و حیات عامه اختصاص یافته است. کوشش‌های طراحان و مدیران علمی و اجرایی این اثر بزرگ بر آن مقصود بوده تا اثری «جامع» یا لا اقل نسبتاً جامع پدید آورند. بطور کلی این اثر بیست جلدی، بیش از ۵۵ عنوان اصلی و ۱۶۰ عنوان فرعی و حدود ۳۰۰ عنوان فرعی ترا در بر می‌گیرد. در خلال تحقیق و تدوین این اثر، موضوع‌ها و عناوین فرعی دیگری به نظر رسید که در طرح اولیه وارد شد؛ اما ساختار اصلی طرح تاریخ جامع ایران، همچنان به قوت خود باقی است.

مجموعه قابل توجهی از محققان طراز اول در زمینه‌های تاریخ و فرهنگ و ادب ایران، که در داخل و خارج از کشور مشغول تحقیق و تدریس‌اند، در تحقیق و تدوین این اثر بزرگ مشرکت دارند.

مشاوران تاریخ جامع ایران

مرحوم ایرج افشار

مرحوم شرف الدین خراسانی

مرحوم عنایت الله رضا

سید جواد طباطبائی

فتح الله مجتبائی

زیر نظر

کاظم موسوی بجنوردی

سروراستاران دوره ایران باستان

حسن رضایی باغ پیدی

محمود جعفری دهقی

سروراستار دوره اسلامی

صادق سجادی

نویسندگان بخش ایران باستان

آذر نوش، مسعود
آموزگار، ژاله
ادمی، سیامک
اسماعیل پور، ابوالقاسم
ایمان پور، محمدتقی
برجیان، حبیب
بهرای کبیش نژاد، عسکر
بینش، تقی
پانابینو، آتونیو
جعفری دهقی، شیا
جعفری دهقی، محمود
جلالی مقدم، مسعود
چرتی، کارلو جیوانو
چیت ساز، محمدرضا
حصاری، مرتضی

خاچیکیان، ملگارت
خطیبی، ابوالفضل
خلیلی پور، نازنین
دریایی، تورج
راشد محصل، محمدتقی
رزنجو، شاهرخ
رضا، عنایت الله
رضایی باغ پیدی، حسن
رفیع فر، جلال الدین
زرنشاس، زهره
زین کوب، روزبه
سید سجادی، منصور
شکی، منصور
شالین، جان
شیرازی، روح الله

شیرالی، عادل
طلایی، حسن
فاضلی نشلی، حسن
فکوری، مهرداد
فیروزمندی، بهمن
قدرت دیزجی، مهرداد
قرب، بدرالزمان
کالیبری، پیرفرانسکو
کامپرتی، متیو
کریمیان، حسن
کریم پور، فلیپ
گراتزیا، جویناتزو
کیزلن، ریکا
مجمدزاده، یوسف
مزدپور، کاپون

مکوندی، لایلا
ملک زاده، مهرداد
موسوی، علی
موسوی، محمود
مولایی، چنگیز
میرفریابی، مهشید
نیولی، توماسو
وهمن، فریدون
ویشهوفر، یوزف

آذرنک، عبدالحسین
آراکلو، ویکتوریا
آزند، یعقوب
آل داوود، سیدعلی
آلان، خیر النساء
آهنچی، آذر
آیت اللهی، محمدصادق
اتحادیه، منصوره
احمدی دستگردی، خوریوش
اسعدی، هومان
اشیت، رودیگر
افتخار، فریا
افشار، ایرج
افشاری، مهران
امان اللهی بهارود، سکندر
امیدسالار، محمود
امینی، محسن
اورساقی، پائولا
بولکباشی، علی
بوزورث، کلیفورد ادmond
بهرامیان، علی
بیات، کاوه
پاکتچی، احمد
پروین، ناصرالدین
پرهام، سیروس
پری، جان
پزشک، منوچهر
پورنادری، حسین

پورجواد، نصرالله
پوروش، بیتا
پستورحاتم، آتیا
تاره، مسعود
توایی، محمدعلی
توابی طباطبائی، سیدجمال
جعفری، عبدالقادر
جعفری (قوانی)، محمد
جلالی پندری، یدالله
جالی، حمید
چیت ساز، محمدرضا
حبیبی مظاهری، مسعود
حسن زاده، اسماعیل
حیران مقدم، حسین
خالقی مطلق، جلال
خضرائی، بابک
دادبه، اصغر
دالوند، حمیدرضا
دفتری، فرهاد
دیانت، علی اکبر
راغب، محمد
ریعی، منیژه
رجب زاده، هاشم
رحمانی، روشن
رحیم لو، یوسف
رحیمیان، بهزاد
رزم آرا، مرتضی
رضا، عنایت الله

رضایی باغ پیدی، حسن
روح اللهی، حسین
روح فر، زهره
رینکسبرگ، پاتریک
ساجدی، طهمورث
سانیکسکیده، گورکی
سجادی، صادق
سلطان زاده، حسین
سلیمی، مینا
سمسار، محمدحسن
سید تقوی، علیرضا
سیدی، مهدی
شاهدی، مظفر
شرف عالم، محمد
شمس، اسماعیل
شهیدی، یحیی
شیبان، حسین
شیخ الحسین، عمادالدین
شیرالی، عادل
شیشه گر، آرمان
شیلو، آ. آمون
صادقی، علی اشرف
طباطبائی، سیدجواد
غازی اوزگودنلی، عثمان
غلامی، یدالله
فاتمی نژاد، عنایت الله
فاطمی، ساسان
فلور، ویلم

فیروزی، جواد
قلندری، حنیف
کرامتی، یونس
کری پور، حمیدرضا
کریمی، اصغر
کوماروف، لیندا
کوهستانی نژاد، مسعود
کیوانی، مهدی
گازرانی، ساقی
لاجوردی، فاطمه
مارتین، ولسا
متین، پیمان
مجتبائی، فتح الله
مجیدی، عنایت الله
مصطفی، احسان
ملا محمد، میرزا
موحد، محمدعلی
میشی، سیدحسین
میر انصاری، علی
میرپایان
میری، نسکین
ناجی، محمدرضا
نایب پور، محمد
نصرالدین اف، عبداللثان
نفیسی، نوشین دخت
نیک فهم خوب روان، سجاد
وفوقی، محمدباقر
وثیق، منصوره
یوسفی فر، شهرام

نویسندگان بخش ایران دوره اسلامی

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی سازمانی فرهنگی، پژوهشی است که به منظور تدوین و انتشار دائرة المعارف های اسلامی، عمومی، تخصصی و دیگر مراجع علمی در اسفند ۱۳۶۲ در تهران تأسیس شده است. تاریخ جامع ایران یکی از آثار پژوهشی مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی است.

تاریخ جامع ایران

THE COMPREHENSIVE
HISTORY OF IRAN

تهران، نیاوران، کاشانک، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی
کدپستی: ۱۵۵۷۶۶۶۵۷، صندوقپستی: ۱۵۵۷/۱۷، تلفن: ۲۲۲۹۷۶۶، فایم: ۲۲۲۹۷۶۶
تارخه: www.cgile.org.ir، پست الکترونیک: centre@cgile.org.ir، تارخه‌ی تاريخ جامع ايران: www.chol.ir

تایخ جامع ایران

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی
(مرکز پژوهشی ایرانی و اسلامی)

THE COMPREHENSIVE HISTORY OF IRAN

THE CENTRE FOR
THE GREAT ISLAMIC
ENCYCLOPAEDIA
CENTRE FOR IRANIAN
AND ISLAMIC STUDIES